GARP MEMBALARINA GÖRE: ESKİ TÜRK DEMOKRASİSİ

İSMAİL HAMİ DANİŞMEND

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1725
KÜLTÜR SERİSİ: 968

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-150-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1.Baskı: Sucuoğlu Matbaası, 1964
2.BASKI

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Tashih: Çağla Yılmaz

Son Okuma: Yağmur Yıldırımay Bayrakçı

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN.VE. TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1892 yılında Merzifon'da dünyaya gelen İsmail Hâmi Danişmend babasının görevi dolayısıyla gittiği Beyrut'ta orta öğrenimini tamamladı. Fransa'da College de France'da İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'de öğrenim gördü. İstanbul Maliye Mektebi ve Edebiyat Fakültesi ile Mülkiye Mektebi'nde dinler tarihi ve siyasal tarih dersleri verdi. Bağdat'ta Hukuk müdürlüğü vazifesinde bulundu ve Bağdat'ın kaybedilmesine kadar burada kaldı.

İşgal döneminde önce Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey'le *Minber* gazetesini, onun kapanmasının ardındansa *Memleket* gazetesini çıkarttı. Bu gazetede yazdığı milliyetçi yazılar sebebiyle Damat Ferit Hükümeti ve İngilizlerin tepkisini çekerek Anadolu'ya geçti. Sivas Kongresine İstanbul delegesi olarak katıldı ve kongrede divan kâtipliği yaptı. Kongrede Amerikan mandasını savunanlardan olduğu için tepki çekti. Aynı zamanda Sivas'ta çıkartılan *İrade-i Milliye* gazetesinin başyazarlığını yaptı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra resmi vazife almayan Danişmend kendisini tamamıyla ilmi çalışmalara adadı. Çok sayıda telif eseri ve çevirisi bulunan İsmail Hâmi Danişmend 12 Nisan 1967 tarihinde böbrek yetmezliği teşhisiyle kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti ve Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi.

İÇERİKLER

TAVZİH / 9

•

MEDHAL / 11

•

I
KEYFÎ İDARE VE MUTLAKIYET YOKTUR
DEMOKRASİ VARDIR. / 25

•

II
SINIFSIZLIK VE MUTLAK MÜSAVAT / 35

•

III
PADİŞAHIN SALAHİYETSİZLİĞİ VE KANUNA
İTAAT MECBURİYYETİ / 42

•

IV
PADİŞAHIN ZAHİRİ SALTANATINA MUKABİL
BÜTÜN SALAHİYETLERİN HÜKÜMETTE TOPLANMASI / 62

•

V
HALKIN PADİŞAHI VE HÜKÜMETİ TENKİT
HAKKI VE VASITALARI / 68

•

VI
MALİYENİN İSTİKLALİ, PADİŞAHIN MÜDAHALEDEN
MEMNUNİYETİ VE KENDİ EL İŞLERİYLE
GEÇİNMEK MECBURİYETİ / 79

•

VII
DİVAN'IN SALAHİYETLERİ VE BÜTÜN HALKIN DAİMİ
MÜRACAAT HAKKI / 88

•

VIII
İLMİYYE NÜFUZ VE KUDRETİNİN SALTANATTAN
ÜSTÜNLÜĞÜ VE HAL'ETME SALAHIYETİ / 97

•

IX
HALKIN MUTLAK MÜLKİYET HAKKI / 106

•

X
MUHTELİF HÜRRİYETLERLE MASUNİYYETLER / 112

•

XI
TEFRİK-İ KUVA ESASI / 126

•

XII
AYAN DENİLEN MİLLETVEKİLLERİ VE MUHTELİF SEÇİMLER / 130

TAVZİH

Aşağıdaki "Medhal" faslımızda ilmî vesikalarıyla görüleceği gibi, dünya tarihinde ilk demokrasiyi Türkler kurmuş ve iki meclisli ilk parlamentoyu da Türkler tesis etmiştir. Orta Asya'daki göçebe Türk imparatorluklarının bile dünyada misli görülmemiş birtakım demokrasi esaslarına istinad ettiği tesbit olunmuştur; bu itibarla demokrasi Türklüğün ırkî hususiyetlerinden biri ve hatta birincisi demektir. İslamiyet'ten sonraki Türk devletlerinde de muhtelif tezâhürleri görülen bu tarihî ve millî hususiyetimiz, Türkiye'nin azamet devrinde muhtelif milletlere mensup Avrupa âlimleri tarafından asırlar boyunca tetkik edilip Hıristiyan- Garp'ı titreten eski Türk idâresinin bir "mutlakıyet" değil, bilakis bir "demokrasi" olduğunda ittifak edilmiştir. Ancak, bu eski demokrasimizin Osmanlı inhitat devrine şumûlü yoktur. Çünkü inhitat devrinin idaresi bir mutlakıyetten başka bir şey değildir.

MEDHAL

Azamet devrimizde Türkiye'yi yıllarca tetkik etmiş Garp müelliflerinden birçoklarının ehemmiyetle tespit ettikleri bir nokta vardır. Şahsen dünyanın en mütevazı insanı olan eski Türk millî gurur itibariyle yeryüzünün en mağrur adamıdır. Uzun sürmüş bir inhitat devri bizim işte bu millî hususiyetimizi tamamı ile izale etmiş ve hatta o kadarla da kalmayarak onun yerine misli görülmemiş bir aşağılık duygusu ikame etmiştir. Bugün bizden ileri seviyede bir millete karşı takdir hisleri beslememiz ve hatta hayran olmamız pek tabiidir. Fakat kendi tarihi meziyetlerimizi de inkâr edip bütün Garp milletlerini ulvîleştirerek onlara karşı kendimizi suflîleştirmemiz, aşağılık duygusunun en aşağı derecesidir. Böyle bir vaziyete düşmemizde inhitatın bilhassa kültür sahasındaki tesiri çok büyük olmuş ve bize tarihî hüvviyetimizi de, millî benliğimizi de tamamı ile unuturmuştur. İşte bundan dolayı kültür ve medeniyetin bu memlekette ne gibi tezâhürleri varsa bilaistisna hepsini Garp'tan almış olduğumuza inanır ve hatta bu tuhaf kanaatimizi yeni nesillere mektep kitapları ile bile telkin ederiz! Mesela edebiyat kitaplarında tiyatronun Tanzimat'tan sonra bize Garp'tan gelmiş olduğundan bahsedilir. Bu gafletimizin sebebi, eski Osmanlı devrinden başka Anadolu Selçukîleri devrinde bile bizde Bizans membalarına kadar aksetmiş bir tiyatro sanatının mevcudiyetinden ve hatta bu sanatın inhitat devrimize kadar devam etmiş olduğundan tamamı ile bihaber olmamızdır! Mesela Anadolu'nun fethi ile Türkiye devletinin teşekkülünden bir müddet sonra 11-12. asırlar arasında saltanat sürmüş olan Bizans İmparatoru I. Aleksiyos Komninos'un kızı Prenses Anna Komnini'nin *Aleksiyad* ismindeki tarihinde eski Türk tiyatrosu hakkında birtakım izahata tesadüf edilir. Babasının saltanat devri tarihini yazmış olan bu Bizans Prensesi'nin eseri, Yunanca metni ve Fransızca tercümesi ile beraber 1937-1945 tarihlerinde Profesör Bernard Leib tarafından üç cilt halinde Paris'te neşredilmiştir. Anadolu Türklerine karşı sefere çıkmak isteyen imparatorun damla illetinden muzdarip olduğu için yola çıkamaması, Türkler arasın-

da korkaklığına verilip umumi bir alay mevzûu olmuştur. Üçüncü cildin 188. sahifesinde Anna Komnini düşmanlık hissiyle barbarlar dediğini Türklerin bu mevzûu nasıl bir komedi haline getirdiklerini işte şöyle anlatır:

> Barbarlar imparatorunun ayağındaki ızdırabı bir oyun mevzûu haline getiriyorlardı; işte bu suretle onun çektiği acılar bir komediye mevzû oldu. Hatta imparatorun hekimleri ile kendisine bakan diğer adamlarını temsil eden roller bile oynuyorlar ve bizzat imparatoru da gülünç göstermek için sahnenin ortasında bulunan bir yatak içinde temsil ediyorlardı. Bu gibi oyunlar barbarlar arasında kahkahalar koparırdı.

Daha 17. asırda bile Avrupa tiyatrolarında dekor ve aktör kıyafeti olmadığı halde, ondan altı asır evvelki Türk sahnesinin bu mükemmel şekli karşısında tiyatro sanatının bize Tanzimat'tan itibaren Avrupa'dan gelmiş olduğunu iddia etmek, herhalde aşağılık duygusunun cehaletle birleşip bir halita haline gelmesinden başka bir şey değildir.

Tıpkı bunun gibi, mevzûu hayattan alınmış küçük hikâye nev'inin, yani "nouvelle" tarzının da gene Tanzimat'tan sonra Garp edebiyatından intikal etmiş olduğundan bahsedilir. Halbuki o tarzın Avrupa'da teşekkülünden evvel bizde yazılmış küçük hikâye kitapları yığınlar teşkil etmektedir ve hatta hususi kütüphanemizde de böyle bir yazma eser vardır! Bunlar gibi daha neler sayılabilir!

Aynı aşağılık duygumuz, siyasî kültür sahamıza da tamamı ile hakimdir. Mesela demokrasi fikri bize bilhassa Tanzimat'tan itibaren Avrupa'dan hulûle başlamış yepyeni bir fikir zannedilir; bu zannın delili olarak da birinci ve ikinci meşrutiyet taraftarlarının Avrupa'daki faaliyetlerinden ve Garpçılıklarından dem vurulur! Filhakika Meşrutiyet meselesinde aşağılık duygumuzdan mütevellit taklitçiliğimizin başlıca âmil olduğu muhakkaktır. Fakat Türk ırkını ezelden beri demokrasiden bihaber olduğu için mutlakıyet içinde yaşamış ve çekmediği kalmamış zavallı bir kütle şeklinde tasvir ve tasavvur etmek her şeyden evvel ilme karşı cephe almaktır! Çünkü yeryüzünde ilk demokrasiyi de, ilk parlamentoyu da bundan beş bin yıl evvel Türk ırkı kurmuştur. Bu tarihî hakikati tespit eden de, bugün bilmeden imrendiğimiz Garp ilmidir. Gene aynı ilim, İslami-

I
KEYFÎ İDARE VE MUTLAKIYET YOKTUR. DEMOKRASİ VARDIR.

Yukarıki "Medhal" faslında Avrupa'ya hakim olduğunu gördüğümüz "müsavatsızlık" esasına karşı Müslüman Türk cemiyetine hakim olan "mutlak müsavat" esasının keyfî bir idare ile istibdada, yani bir "mutlakıyet idaresi" teşekkülüne müsait bir zemin teşkil edememesi pek tabiidir. Fazla olarak, Avrupa'da saltanat "droit divin; ilahi hukuk" esasına istinad ettiği, yani kral yahut imparator kudret ve kuvvetini Allah'tan almış sayıldığı için Cenabı Hakk'tan başka hiç kimseye karşı mesuliyeti olmayan mutlak bir hükümdar vaziyetinde bulunduğu halde, İslamiyet'te halifelerle padişahların da şeriate, yani İslam Kanunu'na tabi olması birçok hükümdarların hali, hepsi ve hatta idamıyla neticelenmiştir. Böyle bir vaziyetin Avrupa tarzında bir mutlakıyet teşekkülüne imkân bırakmaması gayet tabiidir.

Eski Türk idaresini tetkik için asırlar boyunca Türkiye'ye gelip yıllarca tetkikatta bulunmuş Garp müellifleri bu noktayı ehemmiyetle tebarüz ettirmişlerdir. Mesela on yedinci asırda seyahat, esaret ve siyasî memuriyet gibi muhtelif münasebetlerle birkaç kere Türkiye'ye gelmiş ve yıllarca kalıp memleketimizi ve bilhassa askerî teşkilatımızı tetkik etmiş olan Comte de Marsigli o zamanki Türk idaresinin bu hususiyetini de tespit etmekte kusur etmemiştir. Bu Türk düşmanı müellifin *L'état militaire de l'Empire ottoman* ismindeki iki büyük ciltlik kıymetli eseri, Osmanlı askerî müesseseleriyle teşkilatını Avrupa'ya tanıtan en esaslı eserlerin en eskisidir. 1732 tarihinde La Haye'de neşredilen bu meşhur eser hem İtalyanca, hem Fransızca olarak intişar etmiştir; o devrin Türk idaresini tetkike hasredilen aşağıki fasıl eserin birinci cildindedir ve burada yalnız en mühim fıkraları iktibas edilmiştir; bilhassa 28-29. sahifelerde şu izahata tesadüf edilir:

> Bizim müverrihlerimizin hepsi müstebit padişahın idare mutlakıyetini yaygaralarla dünyaya ilan edip dururlar. Halbuki o idare ile onların tasvir ettikleri mutlakıyet arasında ne büyük farklar vardır!

… Padişahın maiyetinde bulunan ve kapıkulu denilen askerî teşkilatın gerek eski padişahlardan kalma kanunlar musibince gerek kendi nizamnamelerine göre padişahı zindana atmak, idam etmek ve yerine kardeşlerinden veyahut oğullarından birini tahta çıkarmak salahiyeti vardı. Şehzadelerin hayatını teminat altına almak ve bilhassa onlardan birinci derecede hak sahibi olanların boyunlarını vurdurmak suretiyle saltanat tahtında mevkilerini sağlamlaştırmaktan başka bir şey düşünmeyen birçok padişahların taarruzlarına karşı kendilerini muhafaza etmek üzere bu askerî Kapıkulu Teşkilatı işte öyle bir teşebbüsü kanunun kuvveti ile destekleyen ulemanın emrinde toplandığı takdirde ise, güya müstebit bir büyük hükümdar olduğundan bahsedilen padişah eğer veziri ile beraber boğulup öldürülmekten kurtulabilecek olursa, hemen tahtından zindana geçiverir.

İmparator Leopold'un Macaristan'daki Arsan Dağı civarında (Mohaç'ta) kazandığı büyük zafer üzerine Türkiye'nin o iki siyasî ve askerî zümresi birleşip sadrazamı boğdurduktan başka, 4. Sultan Mehmet'i de halledip kardeşi Süleyman'ı tahta çıkardılar. Ulema ile asker 4. Mehmet'in devrinde temin edilen büyük fütuhata ve onun devlet hudutlarını çok genişletmiş olmasına hiçbir ehemmiyet vermeyerek yalnız kendini saray eğlencelerine kaptırmış ve hazine-i hümayunu tamtakır bırakmış olmasını nazarı itibara aldılar.[1] Zaten babası Sultan İbrahim'in akıbeti daha feci olmuştu. Onu halledip yerine 7 yaşındaki oğlunu tahta çıkarmış olmakla kanaat etmeyen o iki zümre, biraz sonra kendisini boğdurarak idam ettirmişlerdir. Eğer padişahla sadrazamın basiret ve teyakkuzları mani olmasa, bugün bu devlette kendini göstermekte olan inhitatın o gibi birçok vukuata daha sebebiyet vereceği muhakkaktır; çünkü Türk padişahları bugün artık kanunlarla nizamları değiştirmek ve İstanbul'daki askerî zümrenin imtiyazlarını feshetmesi salahiyetini hâiz değillerdir.

Kendi kudret ve salahiyeti ve istinaden harp ilan edemeyecek ve ondan sonra da harbin zafer veya mağlubiyetle neticelenmesine göre nasıl takdir ederse ona göre sulh akdedemeyecek hiçbir hükümdar yoktur. Halbuki, İmparator Leopold'a harp ilan etmek isteyen sadrazam eğer cebren tertip ettirdiği birçok sahte mahrazlarla düşman askerinin birçok vaziyetlerde sulhu ihlal etmiş olduğunu kendisine karşı ispat etmiş olmasaydı. 4. Sultan Mehmet'in veziri tarafından hazırlanan bu harp projesine hiçbir zaman muvafakat göstermek imkân ve ihtimali olamazdı. Sadrazam, bu hilesine mühim bir teamül de ilave etti. Kendi adamı olan şeyhülislam bir fetva neşrederek padişahın harp ilanını başka bir

[1] "Hazine-i Hümayun" devlet hazinesi değil, padişahın kendi hazinesidir. (İHD).

zamana talik etmek salahiyeti olmadığını ve geciktirmemesi lazım geldiğini bildirdi.

İstanbul Sarayı'nda böyle bir fetva o kadar zaruridir ki, Zat-ı Şahane o hükmü istihsal etmeden evvel hiçbir zaman harp açamaz ve hele Karlofça Muahedesi kadar devlete zararlı olduğu halde saltanat makamında bulunan padişahın muvaffakiyeti ile akdedilmiş olan bir sulhü fetva istihsal etmeden evvel hiçbir zaman kabul edemez. Siyasî ve askerî idareleri muvaffakiyeti olmaksızın öyle bir hale şahit olmak imkân ve ihtimali yoktur. Sadrazamın (Fazıl Mustafa Paşa'nın) bütün ordusu ile beraber imha edilmiş olduğu Slankemen (Salankamen) Muharebesi'nden sonra bizzat benim başımdan geçmiş olan bir macera işte bu vaziyetle alakadardır. Siyasî idare yeni sadrazamı sulh akdine mecbur etmiş ve hatta sulh mukaddimatını bile hazırlamıştı. Ben bunları Belgrad Kalesi'nin altına çekilmiş olan askerî heyetin tasdikına arz etmek üzere Büyük Varadin önlerindeki Osmanlı karargahına götürdüm; fakat imparatorluk askerinin pek çok zayiata uğramış olduğundan emin oldukları için, Büyük Varadin'e taarruz etmek niyetinde bulunan Türk askerî heyeti katiyen tasdik etmek istemedi; işte bundan dolayı harp tam yedi sene daha devam etti.

Birçok zahiri merasimini fevkalâde muazzam ve muhteşem gösterdiği padişahın acınacak saltanatı işte böyledir. Yüzüne bakmaya kimse cesaret edemez, huzurunda yer öpülür ve yerlere kadar eğilerek kendisine hitap edilir; eğer o geçici bir yerde bulunuluyorsa, Türklerin tabiriyle Zıll-Ullah'ın nazarları altında kalmamak üzere doludizgin kaçılır; hutbe okunurken birçok defa başlar eğilir, dualar okunur ve merasim esnasında da alkışlar duyulur; fakat işte bütün bunlar olurken, ekseri aynı zamanda padişahın halli yahut idamı da düşünülür.

Müellif, aynı cildin 31. sahifesinde de şu mühim neticeye varmaktadır:

... Buraya kadar olan izahatımdan sonra, Osmanlı saltanatının bir mutlakıyet ve aristokrasi mi sayılması yoksa evleviyyetle (demokrasi) ismiyle mi alınması lazım geldiği artık kendiliğinden anlaşılır.

Comte de Marsigli'nin bu izahatında en mühim noktalar padişahın harp ilanı ve aktif salahiyetlerinden mahrumiyeti, israf ve sefahat düşkünlüğü gibi vaziyetlerde halli, hapsi ve hatta bazen de idamıdır; kanun ve nizam neşrine bile salahiyeti yoktur. Müellif işte bundan

III
PADİŞAHIN SALAHİYETSİZLİĞİ VE KANUNA İTAAT MECBURİYYETİ

1071-1073 tarihlerinde Anadolu'nun fethi ile Türkiye devletinin teşekkülünden itibaren geçen dokuz asırlık tarihimizde öyle menkıbeler var ki bunların bir mutlakıyet ve istibdat idaresi ile telifine imkân ve ihtimal yoktur; bütün bu menkıbeler ancak eski padişahların salahiyetsizlikleri ve herkes gibi onların da kanuna itaat mecburiyetleri ile izah edilebilir. Biz bu eserimizde Garp müelliflerinin tetkiklerini esas ittihaz ettiğimize ve Osmanlı devrine münhasır olduğuna göre, Türkiye tarihinin Osmanlılardan evvelki üç asırlık devrine ait menkıbelere temas etmeyerek yalnız son altı asırlık devri esas ittihaz etmek mecburiyetindeyiz. Mesela Yıldırım Bayezid'in kendi aleyhinde bile adalete ne kadar riayet ettiğini gösteren meşhur bir vaka vardır; muhtelif Osmanlı membalarında mevcut olan bu vaka Osmanzade Taib'in *Hadikatü's Salatin*'in hususi kütüphanemizdeki yazma nüshasının 12. sahifesinde şöyle anlatılmaktadır:

> Bursa Kadısı Mevlana Şemsüddin-i Fenârı huzurunda malum-u hümayunları olan bir madde içün eday-ı şehadet ettiklerinde kabulde tereddüt idüp terk-i cemaat bais-i cerh idüğün arz eyledikde saray-ı hümayunları pişgahında bir cami'-i şerif bina idüp evkaat-ı hamsede cemaate müdavemet buyurdular.

Taib Efendi'nin bu fıkrasından anlaşıldığına göre, meşhur Bursa Kadısı Molla Şemsiddün-i Fenari bir meselede şahit gösterilen Yıldırım Bayezid'i mahkemeye celbettirmiş, fakat eda ettiği şehadeti reddetmiştir. Bunun sebebi, camilerde cemaatle namaz kılmakta kusur eden Yıldırım'ın halk hukukunda da laubaliliğe kapılıp yalan yere şehadet edebilmek ihtimalidir; Kadı Efendi bunu Yıldırım Bayezid'in yüzüne karşı söylemiş, mahkemede söylediği için tabii herkes dinlemiş ve adalet huzurunda hiç kimseden hiçbir farkı olmadığına kaani olan Birinci Bayezid de hakimin hükmüne boyun eğip hiç ses çıkarmamıştır! Bir ortaçağ hükümdarı olan Yıldırım

için böyle bir hakimi istediği gibi cezalandırmaktan kolay bir şey olmayacağı halde hiç ses çıkarmaması, kanun huzurunda kendisi ile tebaası arasında hiçbir fark gözetmediğini gösteren kat'î bir delil demektir. Niğbolu Meydan Muharebesi'nde Haçlı ordularını yerlere serip Avrupa'yı mağlup eden şanlı kahramanın mahkeme huzurunda hakimin hükmüne hiç ses çıkarmadan inkıyad etmesi, herhalde insanlık tarihinin en muhteşem levhalarındandır.

İstanbul kadısının huzurunda da Fatih'in bir hüküm giydiği hakkında meşhur bir rivayet vardır. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin Millet Kütüphanesi'ndeki Emirî Koleksiyonu'nda bulunan gayri münteşir bir yazma nüshasının birinci cildinin 36. sahifesinde nakledilen bu kıymetli anane, Abdurrahman Adil'in *Hadisat-ı Hukukiyye*'sinin 1923'te neşrolunan 12. cüzünün 185-186. sahifelerinde de hülasa şeklinde neşredilmiştir. Bu tarih'i ananeye göre o büyük padişah Fatih Camii'ni yaptırırken iki mermer sütunu üçer arşın kesip kısaltan mimarbaşının ellerini kestirmiş, mimar dava açmış ve işte bunun üzerine mahkemeye davet edilen Şarkî Roma fatihi:

"Emir şer-i şerefindir!" diye İstanbul kadısının huzuruna çıkınca, usul bilmediği için başköşeye geçmek istemişse de, birdenbire hakimin şu ihtarına maruz kalmıştır:

"Oturma beğüm! Hasmınla mürafaa-i şer' olup ayak beraber dur!"

İstanbul kadısı şanlı maznuna haksız ve hükümsüz el kestirdiği için şer'an kendi ellerinin de kesilmesi lazım geldiğini söylemişse de, mimarbaşı "kısas" istemediği için Fatih Sultan Mehmet günde on akça tazminata mahkum olmuş ve hatta kısastan kurtulduğu için bu tazminatı kendiliğinden yirmi akçaya çıkarmıştır.

Risale-i Koçu Bey'in 1277 Londra tabının 25. sahifesinde şu kayda tesadüf edilir:

Veziriazam müstakil olup umur-ı saltanata kimesne müdahale etmezdi.

Bu müdahale memnuniyeti padişahlara da şamildi. Çünkü her şeyden evvel bir kere sarayın hükümet işlerine keyfî müdahalesini hükümsüz bırakacak bir vazife ve salahiyet ayrılığı temin edilmişti. Selanikli Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selanik* ismi ile maruf eserinin 1281 İstanbul tabının 5-6. sahifelerinde bu vaziyeti unutulmaz bir ibret dersi şeklinde tenvir eden bir hadiseden bahsedilir. Müverri-

IV
PADİŞAHIN ZAHİRİ SALTANATINA MUKABİL BÜTÜN SALAHİYETLERİN HÜKÜMETTE TOPLANMASI

Demokraside devlet reisliği başka, hükümet başkadır. Devleti idare eden devlet reisi değil, hükümettir; eski Türkiye'de de bu vaziyet aynen böyledir.

Asırlar boyunca memleketimizi tetkik etmiş Garp müellifleri bu hakikati de ehemmiyetle tespit etmişlerdir. Mesela Birinci Sultan Ahmet devrinde tesadüf eden 1605-1610 tarihlerinde Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğinde bulunmuş olan Baron de Salignac'ın gayri münteşir sefaretnamesini telhis ederek tertip ettiği nüshayı *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac* ismiyle aynı aileden Comte Thédore de Gontaut Biron 1888 tarihinde Paris'te neşretmişti; bu eski Fransız eserin 71. sahifesindeki 1 numaralı haşiyenin sonunda Türk devlet erkanından şöyle bahsedilmektedir:

> … Bunlar bazen sarayda da Divan kurup müzakere ederek kararlar verirler; müzakereye veziriazam denilen sadrazam riyaset eder. Bütün mühim meseleler onun huzurunda halledilir, birçoklarının zannettikleri gibi padişahın huzurunda halledilmez. Çünkü padişah hiçbir zaman devlet işlerine karışmaz, ancak kendi saltanat menfaatleri mevzûbahis olunca alakadar olur. İşte bundan dolayı hükümetle işi olan bir sefir saraydaki büyük Divan'a değil, veziriazamın kendi dairesine müracaat eder.

Bu izahın kıymeti, eski Türk idaresini büyükelçi sıfatıyla beş sene tetkik etmiş bir Fransız diplomatının kaleminden çıkmış olmasındandır.

Bundan evvelki üçüncü fasılda bahsi geçmiş olan ve on yedinci asırda yıllarca Fransa'nın İstanbul sefaret kâtipliğinde bulunan De la Croix'nin 1684 tarihinde Paris'te neşredilen *Mémoires du sleur de la Croix* ismindeki iki ciltlik hatıratının birinci cildinin 181. sahifesinde de şu mühim fıkraya tesadüf edilmektedir:

> Padişahın unvanından başka hiçbir kuvvet ve kudreti yoktur denilebilir; bütün salahiyet sadrazamdadır. Padişahın ismi yalnız zulüm, müsadere ve intikam gibi hareketlerde siper olarak kullanılır.

Gene üçüncü fasılda bahsi geçen Türk düşmanı Avukat Guer'in *Moeurs et usages des Turcs* ismiyle 1746-1747 tarihlerinde Paris'te neşrolunan iki büyük ciltlik eserinin 110. sahifesinde de mesele şöyle izah edilmektedir:

> … Bugün veziriazam bütün devlet işlerinin en büyük mercii vaziyetindedir ve kendi idaresine karşı gelebilecek engelleri ortadan kaldırmak üzere saltanat makamının kudret ve kuvvetini istediği kimselere istediği gibi tevzi etmektedir. Başka devletlerde çok vahim neticeler tevlit etmesi muhakkak olan bu sonsuz salahiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi desteği demektir. Bununla beraber, veziriazamın salahiyetleri ne kadar geniş olursa olsun onun mutlak bir hakimiyete göz dikmesi nadiren görülmüş bir vaziyettir.
>
> Türklerin saltanat makamında bulunan hanedana karşı besledikleri hürmet ve muhabbet, sadrazamın daha ileri gitmeye cüret göstermesine ve o kadar kutsîleşmiş bir tacı kendi başına geçirivermesine imkân bırakmamaktadır; o kendi mevkiiyle ikbalinden memnun olduğu için, daha yükseğine göz dikecek vaziyette değildir. Onun için, istinatgahı olduğu saltanat tahtının emniyeti uğrunda büyük bir gayretle çalışır. İşte bundan dolayı kendisine devleti istediği gibi idare etme salahiyetini vermiş olan padişahın hayatı onun nazarında kendi hayatı kadar kıymetlidir. Bir ihtilal olursa veziriazam ne kazanabilir? Saltanat tahtındaki selefine ihanet etmiş bir devlet adamına hangi padişah artık itimat edebilir?

Bundan evvel ikinci ve üçüncü fasıllarımızda bahsi geçmiş olan hain Boğdan voyvodası Demetrius Cantimir'in Fransızca tercümesi *Histoire de l'Empire Othoman* ismiyle 1743 tarihinde Paris'te neşredilmiş olan iki ciltlik Osmanlı tarihinin ikinci cildinin 191. sahifesinde de mesele aynı şekilde ve aynı düşmanca tevillerle anlatılmaktadır:

> Bütün diğer devletlerde en mühlik neticeler verecek bir vaziyet, Osmanlı İmparatorluğu için çok kat'î bir istinad noktası teşkil etmektedir. Bundan maksadım, padişahın bütün mülkü üzerinde veziriazamına sonsuz görünen bir salahiyet vermesidir. Her şeyden evvel bir kere sadrazamın salahiyetine temel olarak padişahın arzu ve iradesini esas ittihaz etmek

V
HALKIN PADİŞAHI VE HÜKÜMETİ TENKİT HAKKI VE VASITALARI

Eski Türkiye'de halkın padişahı ve hükümeti tehdit ve hatta tehzil hakkı bugünkü Garp demokrasilerini bile gölgede bırakacak derecededir. Kanuni vesaire gibi en büyük padişahlar bile yüzlerine karşı en şiddetli tenkitlere uğradıkları halde ses çıkartamamışlardır. Mesela "Avcı" lakabı ile meşhur Dördüncü Sultan Mehmet'in halline sebep olan iptilasıdır. Ulema ve halk arasında bu yüzden şiddetle tenkit edilmeye başladığından bahsedilen bu muhteşem avcının aleyhine camilerde vaazlar verilmiş ve bu vaziyetten korkan padişah da halka belli etmemek için gece karanlığında avlanmaktan başka çare bulamamıştır! Fakat buna rağmen nihayet bütün vüzera ve ulema Ayasofya Camii'nde toplanıp halline karar vermiş ve işte bunun üzerine bütün cemaat saraya gidip onun yerine kardeşi İkinci Süleyman'ı tahta çıkarmıştır.

Bu gibi vaziyetler, halkın tenkit ve tehzil hakkının sözden ibaret kalmadığını gösteren fiili delillerdir. Asırlar boyunca eski Türk azametinin sebeplerini tetkik eden Garp müelliflerinin ehemmiyetle üzerinde durdukları noktalardan biri de işte budur.

Mesela on yedinci asırda İstanbul'a gelir tetkikatta bulunmuş olmakla maruf Türk düşmanı Guillaume Grelot ismindeki Fransız müellifinin 1680 tarihinde Paris'te neşrolunan *Relations nouvelle d'un voyage de Constantinople* ismindeki eserinin 268-269. sahifelerinde bir cami inşasının bile nasıl tenkit edilip halk tarafından o camiye ne çirkin bir isim takılmış olduğu şöyle anlatılır:

> Selatin camilerinin inşaatı çok pahalıya mal olduğu için padişahlar kâfirlerden fethettikleri şehirlerin, eyaletlerin ve krallıkların ahalisinden bol bol alacakları cizyelerle (vergilerle) bu gibi mabetlerin inşa masraflarını temin etmedikleri takdirde öyle camiler yaptırmaktan kat'î surette men edilmişlerdir. İşte bu memnuniyete rağmen, Sultan Ahmet (Sultan Mehmet) imparatorluk arazisini yeni fütuhat ile tevsi edememiş olduğu halde, kendi hatırasını ebedileştirmek için bir cami inşaatına karar vermiş ve bu suretle müstakbel nesillerce takdir edilebilecek

> icraattan mahrumiyetini telafi etmek istemiştir. Şeyhülislam ile ulema, tarikat şeyhleri vesair din adamları tarafından böyle bir bina inşaatının kendisi için bir cinayet teşkil edeceği mükerreren ihtar edilmesine ve hatta kendisinin idman yahut eğlence için tertip edilen saray güreşlerinden başka hiçbir mücadeleye iştirak etmemiş olmasına rağmen padişah inşaatı hızla ilerletmekten bir türlü vazgeçmedi. Böyle bir teşebbüs hakkında kendisine söylenen sözlere inanmak istemediği için, nihayet cami ikmal edilince "İmansız Cami" diye isim takıldı. Bununla beraber, son camilerden olduğu için Yeni Cami şeklinde de anılmaktadır.

Müellif bu fıkrasında Sultan Mehmet ismini yanlışlıkla Sultan Ahmet diye yazmıştır. Çünkü Yeni Cami inşaatı Üçüncü Mehmet devrinde başlayıp elli altı sene fasılaya uğradıktan sonra, bütün inşaat masrafını Dördüncü Mehmet'in annesi Turhan Sultan tesviye ederek oğlunun saltanat devrinde ikmal ettirmiştir. İnşaat başladığı zaman halk bu camiye Zulmiye ismini takmışsa da, ikmal edildikten sonra Adliye ismiyle de anılmıştır.

Üçüncü fasılda bahsi geçen ve şiddetli bir Türk düşmanı olan eski Fransız avukatlarından Guer'in *Moeurs et usages des Turcs* ismi ile 1746-1747 tarihlerinde Paris'te neşredilmiş olan iki büyük ciltlik eserinin birinci cildinin 360-362. sahifelerinde de şu düşmanca tevil edilmiş iftiralara tesadüf edilir:

> Türk mizacının sulh-u-sukunla telifine imkân olmadığı çoktan beri tecrübeyle sabit olmuştur. Eğer kollarının arasında hiçbir yabancı düşman yoksa hemen yerlisini bulurlar ve silahlarını padişaha karşı çevirirler…
>
> Yaradılıştan sert olan tabiatlarının esasını teşkil eden durgun mizaç onlarda büyüklerine karşı saygısızlık hasil ediyor denilebilir. Hiçbir mühim hadiseyi tetkik ve muhakeme etmeden ve o vakanın şan ve şerefini veyahut hacalet ve mesuliyetini devlet erkanına yüklemeden geçirmezler; işte bundan dolayı yalnız kendi büyüklerine değil, başka milletlerin mühim şahsiyetlerine de birtakım isimlerle lakaplar takarlar. Bu lakaplar içinde istihfaf, korku, sersemlik, cehalet, hürmet, itibar yahut maddi ve manevi mühim bir hususiyet ifade edenleri vardır. Mesela Tavil demek, uzun boylu demektir. Kandiya Fatihi Ahmet Paşa'ya Fazıl demişlerdir; Şişman İbrahim Paşa ve Şeytan İbrahim Paşa lakapları da o kabildendir. Hatta padişah bile onların hareketlerinden masun değildir…
>
> Sadrazam siyaset adamlarının işte bu hürriyeti suiistimal etmelerine mani olmak için İstanbul'daki kahveleri kapattırmıştı. Fakat meyhane-